Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου •
B. KREMMYΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
τὸ 1751 • PENA ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ
Γ', Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολο-
γικὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσάψεις καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἐκδόση τῆς
συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouligny - Mabili (τέλη 18ῃ - ἀρχὲς 19ῃ
αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
ξανδρο 'Ησαῖα καὶ τὴς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στὴ «δεύτερη» ἐκδόση τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
τῆς Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
τανίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.209](https://doi.org/10.12681/mnimon.209)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (1979). ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710). *Μνήμων*, 7, 144–150. <https://doi.org/10.12681/mnimon.209>

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια Φιλολογική τοῦ Ἰω. Πατούσα, τετράτομο ἀνθολόγιο ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων κειμένων, ποὺ πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1710, μετὰ ἀπὸ ἐφτάχρονη διδασκαλία τοῦ ἀνθολόγου στὴ Φλαγγίνειο σχολή¹, ἀποδείχτηκε περιζήτητο σχολικὸ ἐγχειρίδιο ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ πολλές του ἐκδόσεις, οἱ ἀντιγραφές του σὲ χειρόγραφα καὶ οἱ θετικὲς γνώμες μαθητῶν καὶ δασκάλων². Καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰῶνα σχεδὸν ζωὴ, ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀξία της μέσα σ' ἕνα πνεῦμα γενικότερης πολεμικῆς κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῶν γραμματικῶν (Ἄδ. Κοραῆς, 1805)³, ποὺ ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἀποτελοῦσε συμπλήρωμά τους, καὶ ὅταν ἀκόμα συντάχτηκαν «ἀντίπαλα» σχολικὰ ἐγχειρίδια (Κομμητᾶς 1812, Παπαευθυμίου 1812, Φαρμακίδης 1815)⁴, ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πατούσα δὲν ἔπαυε νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται.

1. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἡ Φλαγγίνειος σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 114 - 117, 187 - 189, 338. Ὁ ἴδιος (ἐπιμέλεια) Ἄνθη Εὐλαβείας, Ἀθήνα «Ἑρμῆς» 1978 σ. οε' - οζ'.

2. «Ἡρόδοτον μῆτε εἶχον, μῆτε ἔχω. Καὶ τοῦτο δεῖγμα ὅχι ἴσως τῆς πρὸς τὰς μουσας ἀνεραστίας μου, ὅσον τῆς τύχης μου, ἥτις ἂς ἔχη χάριν καὶ ὥστόσον, ὅπου ἠδόκησε μετὸς πενίαν νὰ σπουδάσω αὐτὸ ὅπου φαίνομαι, εἰς τοὺς τόμους, τῆς ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα» Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων, 25 Σεπτεμβρίου 1819. (Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824), Ἐπιμέλεια Γιάννης Α. Ἀντωνιάδης - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964 σ. 377).

3. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1805, σ. ια - ρμδ.

4. Στέφανος Κομμητᾶς, Ἐγκυκλοπαίδεια ἑλληνικῶν μαθημάτων, Βιέννη 1812 - 14, τόμοι 11. Βασίλειος Π. Π. Εὐθυμίου, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1812 - 13, τόμοι 4. F. Jacobs - Θ. Φαρμακίδης, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1815 - 18, τόμοι 4. Στὸν πρόλογο τοῦ α' τόμου σημειώνει ὁ Φαρμακίδης: «Ἀπὸ τὰ 1710, καθ' ὃν καιρὸν ὁ ἐξ Ἀθηρῶν Ἰωάννης ὁ Πατούσας μαθὼν τοὺς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλομαθοῦντας ἐστρεῖσθαι πάντων, ὀλίγον δεῖν, τῶν ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδάζομένου, καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὁποσοῦν τὸ κακὸν τοῦτο ἔκαμε καὶ ἐξέδωκε πρώτην φορὰν τὴν εἰς ὅλους τοὺς καὶ ὀλίγους τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διδασκάντας γνωστὴν τετράτομον Ἐγκυκλοπαίδειαν...».

Τὰ ἴδια χρόνια ἐμφανίζονται καὶ κριτικότερες τοποθετήσεις ἀπέναντι στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια, π.χ. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1817 σ. 85, 1819 σ. 389. Οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ θὰ γίνουν αὐστηρότεροι, λιγότερο ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου... Λόγος περὶ τῶν Προγενεστέρων Ἑλληνικῶν σχολείων, Ἀθήνα 1857 σ. 4 καὶ ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. Α', Τεργέστη 1889, σ. 83: «Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας του ὥρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' ὥς ἱερὸν ὑπέτασσε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. [...] Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατὰτάξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιοῦσι φρίκην».

Τῆς Ἑγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα μᾶς εἶναι γνωστές 19 ἐκδόσεις⁵: 1710, 1741, 1744, 1758, 1778, 1780, 1795, 1802, 1804, 1805, 1811, 1811-14, 1813, 1817, 1819 (τρεῖς ἐκδόσεις), 1829, 1839. Στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀγίας Λαύρας Καλαβρύτων⁶, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, βιβλιογραφεῖται ὁ Δ' τόμος μιᾶς ἄλλης ἐκδοσης ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τυπογράφο, τὸν ἴδιο χρόνο, 1710. Σημειώνω ἐδῶ τὶς περιγραφές τῆς πρώτης καὶ τῆς «δεύτερης» ἐκδοσης, ἐνῶ στὴ σ. 147, εἰκόνες 1,2, βρίσκονται ἀντίστοιχα φωτογραφίες τῶν τίτλων τους.

Ἑγκυκλοπαίδεια Φιλολογική. Εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἐλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Ἐνδοξοτάτῳ Κόμητι, φιλοσοφίας τε καὶ ἱατρικῆς Διδασκάλῳ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περούλιῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς Θεο-

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1811 - 14 ποὺ βγῆκε στὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι γνωστοὶ ὁ Α' καὶ ὁ Β' τόμος της. Ἡ ἐκδοση τοῦ 1741 παραγγέλθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς Νεαπόλεως. Ὅλων τῶν ἐκδόσεων γνωρίζουμε πλήρεις σειρὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Β' τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1813: σὲ δύο δεμένες σειρὲς ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει ἀναπληρωθεῖ μὲ ἀντίστοιχο τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1819. Ἴσως δὲν κυκλοφόρησε.

1710	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 64 καὶ
			Λαδᾶς - Χατζηδημόσ 18 αἱ. τ. Α'	ἀρ. 2
1741	F. Pitteri	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 284
1744	Βόρτολης	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 314
1758	Βόρτολης	:	Λαδᾶς - Χατζηδημόσ 18 αἱ. τ. Α'	ἀρ. 77
1778	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 914.
1780	Γλυκῆς	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 996
1795	Γλυκῆς	:	Λαδᾶς - Χατζηδημόσ 1791 - 1795	ἀρ. 212
1802	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 117
1804	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 251
1805	Θεοδοσίου	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 332
1811	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 632
1811 - 14	Πετρούπολη	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 633, 805
1813	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 753
1817	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 964
1819	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1151
1819	(δύο ἐκδόσεις) [Γλυκῆς]:	:	Λαδᾶς - Χατζηδημόσ, ὁ.π.	
1829	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1848
1839	Φοῖνιξ	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 3116

Τὴν Ἑγκυκλοπαίδεια ἀναγράφουν οἱ κατάλογοι ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἱ.

6. Δ ἡ μ η τ ρ α Π ι κ ρ α μ ἔ ν ο υ - Β ἄ ρ φ η, Ἀγία Λαύρα Καλαβρύτων. Β' Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943), Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/Ε.Ι.Ε. ἀρ. 22, 1978 σ. 207.

λογίας Διδασκάλου, καὶ τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἑνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου Γυμνασιάρχου· ὑφ' οὗ καὶ συνελέχθη. Τόμος Τέταρτος. Ἑνετίησιν, α ψ ι'. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώττης συναρμοσθεῖσα, Καὶ ἐκ διαφορῶν Λόγων, Ἐπιστολῶν, καὶ Ποιημάτων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων Πατέρων, καὶ Ἱερῶν Διδασκάλων, καὶ ἐθνικῶν Ρητόρων καὶ Ποιητῶν συλλεχθεῖσα, Νεωστὶ δὲ τὸ πρῶτον μετὰ πλείστης ἀκριβείας τε καὶ διορθώσεως ἐκδοθεῖσα. Τόμος τέταρτος. Ἑνετίησιν, αψι'. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Σημειῶνω ἐπίσης μιὰ λεπτομερέστερη συγκριτικὴ περιγραφή τῶν δύο ἐκδόσεων (τόμος Δ')

φ. 1 : σελίδα τίτλου (διαφορετικοῦ) καὶ στίς δύο ἐκδόσεις.

φ. 1^v : σελίδα λευκὴ καὶ στίς δύο ἐκδόσεις.

φ. 2^r : Α' ἐκδοση: *Εἰς τὸν Τόμον τῶν ποιητῶν Ἐπίγραμμα* [ὑπογράφει :] *Ὁ Ἱεροῦ ἐνσιν ἐλάχιστος Λιβέριος Κολέτης Ἀθηναῖος.* Β' ἐκδοση : *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.*

φ. 2^v : Α' ἐκδοση: *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.* Β' ἐκδοση: σελίδα λευκὴ.

σ. 1 - 412 [= 416] καὶ στίς δύο ἐκδόσεις πανομοιότυπες μὲ ἐπανάληψη καὶ τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν· π.χ. στή σελιδαρίθμηση: 36, 73 καὶ 411, 416 καὶ 415, 412.

Ἐχομε λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἐπανάληψη τῆς «συνήθειας» τῶν ἐκδοτῶν ποὺ ὀνομάστηκε τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῶν ἐκδόσεων⁷: μπορούμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποια στιγμή ἀπὸ τὰ ἀδιάθετα σώματα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα ἀφαιρέθηκαν τὰ δύο πρῶτα φύλλα, τυπώθηκαν ἄλλα γιὰ ἀντικατάστασή τους καὶ δέθηκαν μὲ τὸ παλιὸ σῶμα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἀλλαγές ποὺ ἔφερε ὁ «τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς» εἶναι: 1) ἀπαλείφθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα καὶ ἡ ἀφίερωση στὸ Σπυρίδωνα Περούλη. 2) Ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Λιβέριου Κολέτη 3) Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ἡ χρονολογία 1710 καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη Ν. Σάρου, προστέθηκε μάλιστα καὶ τὸ σῆμα του στὸν τίτλο ποὺ

7. Φίλιππος Ἡ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καὶ τοῦ Η. Pernot, Ἀθήνα 1973 σ. 25 - 27. Πβ. καὶ Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 138, 148.

μαζί με έπτά νέες σειρές κείμενο κάλυψαν το κενό που δημιούργησαν οι παραπάνω απαλείψεις: ο όρος τεχνητός εκσυγχρονισμός τροποποιείται για την περίπτωση μας σε «τεχνητή ανακαίνιση». Ανακαινίστηκε βέβαια ή πληρέστερη πρώτη έκδοση με το όνομα του Πατούσα όπως φαίνεται και από τα έγγραφα για την άδεια έκδοσής της (2 και 4 Δεκεμβρίου 1709).

Το βιβλίο στην ανακαίνισή του θέλησαν να γίνει πρόσωπο: θυσιάστηκαν ή αφιέρωση στον Περούλη, το επίγραμμα του Κολέτη ακόμα και το όνομα του συγγραφέα Ίω. Πατούσα. Θέλησαν ακόμα να δείχνει με σαφήνεια, από τον τίτλο, τα περιεχόμενά του: Λόγοι, επιστολές, ποιήματα των επισημοτέρων αγίων Πατέρων και ιερών διδασκάλων και έθνικων ρητόρων και ποιητών.

Αναζητώντας εξηγήσεις για τις παραπάνω μεταβολές ως ψηλαφήσουμε τα γεγονότα στο χώρο και στο χρόνο που γεννήθηκε και κυκλοφόρησε το βιβλίο (Βενετία 1708-1713)⁸.

Αύγουστος-τέλος 1708: Ἄ ν θ η Εὐ λ α β ε ί α ς.

Φεβρουάριος 1709: Καθολική όμολογία πίστεως του Μελέτιου Τυπάλδου και των όρθοδόξων έφημερίων της Βενετίας παρά τις αντιδράσεις της Έλληνικής Αδελφότητας.

(Αρχές) 1710: Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ί α Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ή.

10 Ίουνίου 1712: Καταδίκη του Μελέτιου Τυπάλδου από το Οίκουμενικό Πατριαρχείο.

11 Νοεμβρίου 1712: Θάνατος Ίω. Πατούσα.

6 Μαΐου 1713: Θάνατος Μελέτιου Τυπάλδου.

Η Έγκυκλοπαίδεια ήταν το βιβλίο που συντάχτηκε την κορυφαία σε έξαρση ώρα του πνευματικού κύκλου των ανθρώπων που ζούσαν γύρω στο Φλαγγινιανό και τον Τυπάλδο και εκφράστηκε με τα «Ἄνθη Εὐλαβείας», αλλά και παράλληλα με την κορύφωση της κρίσης, που δέ φαίνεται νάναι μόνο θρησκευτική, στην Έλληνική Αδελφότητα της Βενετίας⁹. Όταν αυτή ή κρίση θα ξεσπάσει και θα κριθεί δέν θα είναι χωρίς επιπτώσεις για το συγγραφέα και τους συντελεστές του βιβλίου (Ίω. Πατούσας, Γ. Πατούσας, Λ. Κολέτης, Αντ. Στρατηγός) που ανήκουν όλοι στον κύκλο του Τυπάλδου. Και όταν μιλάμε για επιπτώσεις, πρέπει να σκεφτόμαστε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (και των Ίεροσολύμων, αυτή την εποχή) με τους ανθρώπους που πείθει και τις δυνάμεις που κινεί.

8. Ἰ ω ά ν ν η ς Β ε λ ο ύ δ η ς, Έλλήνων Όρθοδόξων άποικία έν Βενετία. Βενετία 21893 σ. 87 - 89. Τήν ύπόλοιπη βιβλιογραφία: Μ. Ι. Μ α ν ο ύ σ α κ α ς, Βιβλιογραφία του Έλληνισμού της Βενετίας Μέρος Α΄: Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 7 - 87 και *Κ α ρ α θ α ν ά σ η ς* δ.π.

9. Κ. Θ. Δ η μ α ρ ά ς, Εισαγωγικά στην μελέτη της συλλογής «Ἄνθη Εὐλαβείας», «*Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδης*», Βενετία 1974 σ. 346 - 349.

Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ δὲν ἔφερε τέτοιες ἀνατροπές πού νά δικαιολογοῦν ἀπαγορεύσεις καὶ διώξεις στὴ Βενετία: στὸ Φλαγγινιανό, στὴν Ἐκκλησία καὶ στὰ τυπογραφεῖα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι σχεδὸν παραμένουν παρόλο πού ἡ καταδίκη ἀπαιτοῦσε παραμερισμὸ τῶν φιλοδυτικῶν¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐμπορικὰ εὐαίσθητος τυπογράφος, πού γνώριζε ὅτι ἂν ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς δὲν ἦταν τόσο δραστικὸς στὴ Βενετία, ἴσως νά ἦταν ἀποτελεσματικότερος στοὺς πιστοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ ἀγοραστὲς τῶν βιβλίων του, φαίνεται ὅτι προσαρμόστηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης, γι' αὐτὸ καὶ ἀφαίρεσε τὰ ὀνόματα πού καὶ ἀπὸ μόνα τους θά κινοῦσαν ὑποψίες κακοδοξίας γιὰ ἓνα σχολικὸ βιβλίο, μέσα σ' ἓνα κλίμα, πού κάθε ἄλλο παρά ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φανατισμοὺς ἦταν.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου μόνο ὁ Γ. Πατούσας¹¹ βρίσκεται στὴ Βενετία· ἀπὸ τοὺς ἄλλους συντελεστὲς τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ὁ Λ. Κολέτης καὶ ὁ Ἀντ. Στρατηγὸς ἔχουν φύγει· ὁ συγγραφέας-ἀνθολόγος Ἰω. Πατούσας πεθαίνει στὶς 11 Νοεμβρίου 1712¹², τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μελέτιος

10. Τὸ δείχνουν οἱ κατάλογοι τῶν δασκάλων τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τῶν συντελεστῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων· ἀκόμη ἡ συλλογὴ *Graeciae obsequia* (1716), ὅπου ἐπαινοὶ γιὰ τὸ Μελέτιο Τυπάλδο. Ἀπὸ ἄλλη κατεῦθυνση ὁ Γ. Τραπεζούντιος παραπονεῖται στὸ Χρύσανθο Ἱεροσολύμων (1712) ὅτι οἱ τυπαλδικοὶ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τυπογραφικὰς ἐργασίες. Ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης (1717) παραπονεῖται ὅτι λογοκρίθηκαν οἱ «Διδαχὲς» τοῦ γιοῦ του Ἠλία Μηνιάτη (Βενετία 1717) ἐνῶ δὲ δόθηκε ἄδεια νά ἐκδοθεῖ ἡ «Πέτρα Σκανδάλου» ἀπὸ «τοὺς νεοτερικὸν ἀγρητὰς καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἐν δυστυχίᾳ τῇ λήξει ἀμελετήτου Τ(υπάλδου)». (Μ. Γε δ ε ῶ ν, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1668 - 1712), Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 33 (1913), καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1913 σ. 59 - 60). Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δείχνουν τὴν ἔνταση πού συνέχισε νά ὑπάρχει μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Τυπάλδου. Ἡ τελευταία μαρτυρία παρουσιάζει προβληματικὲς τὶς σχέσεις Ἠλία Μηνιάτη - Μελέτιου Τυπάλδου ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερο πρόβλημα Μηνιάτη, πού ἂν τὸ 1717 φαίνεται νά λογοκρίνεται γιὰ τὴν «ὀρθοδοξία» του, 142 χρόνια μετὰ θά λογοκριθεῖ γιὰ τὶς δυτικῆς ἐπίδρασης «κακοδοξίες» του: τὸ πρόβλημα ἔθεσε σφαιρικὰ ὁ Κ. Θ. Δ η μ α ρ ῶ ς, ὁ.π. σ. 345.

11. Μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Βενετία μιλοῦν γι' αὐτὸν μὲ περιφρόνηση, πού ἴσως νά μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη: 1742 - 1751 ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (Β. Σ κ ο υ β α ρ ῶ ς, Ἰωάννης Πρίγκος, Ἀθήνα 1964 σ. 34) καὶ ὁ Νικόλαος Καραϊωάννης πού σημειώνει «ἀνάθεμα» δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Γ. Πατούσα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου Ὁδὸς Μαθηματικῆς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Βενετία 1749 (ἀντίτυπο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας)· πβ. καὶ Ἀ θ. Ε. Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 166.

12. «Δύο τῶν ἀνατροπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐπέθαναν, ὁ ἓνας εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ὡσάν ἀμετανόητος, ὁ ἄλλος, ἤρουν Ἰωάννης Πατούσας Ἀθηναῖος καθηγητὴς τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἐλληνομουσεῖου μέσα εἰς ἓνα καπηλεῖον ἐν πόλει λεγομένη Κένεδα τοῦ Φριου-

Τυπάλδος στις 6 Μαΐου 1713. Ὑποθέτω ἀπὸ τὸ 1713 τὸ χρόνο πρόσφορο γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν «τεχνητὴ ἀνακαίνιση» τῆς Ἑγκυκλοπαίδειας. Τὸ 1720 φαίνεται νάχει περάσει ὁ ἀνακαινισμένος τίτλος τῆς στὸν κατάλογο τοῦ τυπγράφου¹³.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν / Ε.Ι.Ε

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Ο ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΡΓΕΣΤΗΣ

Ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ ὡς τώρα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλὴ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεργέστης, τῆς πόλης ὅπου ἔγινε ἡ σύλληψή του στὶς 19 Δεκεμβρίου 1797¹.

Στὸ Archivio Diplomatico di Trieste καὶ συγκεκριμένα στὸν φάκελο "Atti di Polizia Segreta 1797" βρέθηκαν δύο ἔγγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει

λίου, ὥστε ὁποῦ, ὑποβάλλει ὁ ἄγιος μεγαλομάρτυς ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ναοῦ του»
Ἔτσι γράφει στὶς 25 Μαΐου 1713 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Δ. Νοταρᾶς στὸ Χρυσάνθο Ἱεροσολύμων. Πηγὴ τοῦ γράμμα τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου ἀπὸ τὴν Πάδοβα (Μ. Γ ε δ ε ὡ ν, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τ. Α' 1911 σ. 133 - 136).

13. Κατάλογος Σάρου - Βόρτολη, Βενετία 1720: Φ. Ἡ λ ι ο ῦ, Προσθήκες Α' ὀ.π. σ. 146. Ἡ ἀναγραφὴ, ἀναλυτικὴ ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, εἶναι τεκμήριο γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἀνακαινισμένη ἔκδοση. Τὸ βιβλίον σημειώνεται πολὺ συνοπτικὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους γνωστοὺς καταλόγους Σάρου - Βόρτολη ὡς τὸ 1744 ποὺ ἔχουμε τὴν ἐπόμενη ἔκδοσή τους, πλήρῃ ἀνατύπωση τῆς ἀρχικῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ 1710, ὅπως δηλώνεται ρητὰ καὶ στὴν τυπωμένη ἄδεια ἔκδοσής της (16 Σεπτεμβρίου 1743).

1. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς παρὰ τὸν σημαντικὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ἡ Τεργέστη στὴν ὅλη ὑπόθεση, δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ εὔρεση πλούσιων νέων στοιχείων. Φαίνεται πὼς ὁ ὄγκος τῶν ἐγγράφων διαβιβάστηκε στὴ Βιέννη, ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ κυρίως ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς: Ε. L e g r a n d καὶ Σ π. Α λ ά μ π ρ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ Αἰμ. Λεγρὰντ μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Ἀθ. 1891 (στὸ ἐξῆς: L e g r a n d - Α λ ά μ π ρ ο ς) καὶ Κ. Ἀ μ α ν τ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρῆγα Βελεστινλῆ, Ἀθ. 1930. Γιὰ μιὰ κάπως διεξοδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλῆ βλ. Α. Μ α ν ε σ σ ι ς, L'activité les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIe., Balkan Studies, Γ (1962) 78 - 79 σημ. 9 καὶ κυρίως Α. Β ρ α ν ο ῦ σ η ς, Ρῆγας, Βασ. Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, Ἀθ. 1953.

Στὸ Archivio di Stato di Trieste καμιά ἐνδειξη γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ Ρῆγα ἀπὸ τὴν Τεργέστη δὲν ἔμεινε, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω. Πολὺ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο, ἅμεσα σχετιζόμενο μὲ τὴν ὑπόθεση, στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ἀφοῦ ἡ Κοινότητα δὲν εἶχε καμιά ἀνάμειξη ἐπίσημα μὲ τὸ θέμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν πρωτεύοντα ἢ μὴ ρόλο ποὺ διαδραμάτισαν μέλη τῆς ἢ ἀπλῶς Ἑλλήνες κάτοικοι τῆς πόλης.